

Liublino unija XXI a. Lietuvos istoriografijoje*

Elmantas Meilus

Nors Lietuvos istorijoje Liublino unija užima ypatingą vietą, buvo, yra ir, matyt, bus vienu iš atskaitos taškų joje, bet per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje, išskyrus pora straipsnių¹, nepasirodė nei vienos specialios mokslinės monografijos skirtos tik Liublino unijai. Tiesa, tūkstantmečių sandūroje pasirodė prof. Mečislovo Jučo darbas skirtas išanalizuoti visas Lenkijos ir Lietuvos unijas, kuris, beje, buvo išverstas ir į lenkų kalbą², kuriame Liublino unijos problema tarsi paskęsta tarp gausybės kitų problemų. Todėl čia aptarsime tik kelių autorių Lietuvos istorijos knygas (tame tarpe ir minėtą M. Jučo kn.), nors kai kurios iš jų pasirodė dar XX a. pab., kuriose plačiau ar siauriau liečiama ši unija.

2000 m. pasirodžiusios M. Jučo kn. *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)* pratarmės pabaigoje autorius rašo, kad jis apgailestauja dėl to, jog dar sovietmečiu išleistoje kn. *Nuo Krėvos sutarties iki Liublino unijos*³, tuomet, neturėdamas duomenų ir sekdamas kitais autoriais, rašiau apie unijos žlugimą dar iki Lietuvos prijungimo prie Rusijos (p. 10). Vargu ar autorius dėl duomenų stokos taip rašė, tiesiog buvo priverstas taip rašyti, nes tuo metu (1970 m.) taip reikėjo, kitaip nebuvo galima (nebent nieko nerašyti). O reikėjo parodyti, kad įvairios Lietuvos unijos su Lenkija, t.y. vakarietiškos, katalikiškos kultūros kelias buvo nenatūralus, tarsi nutraukęs jau įvykusi Lietuvos suartėjimą su rytais ir bizantiška kultūra bei natūralų slinkimą Maskvos link. Todėl sovietmečiu labai tiko jau nuo XIX a. lietuvių istoriografijoje susiformavusi (pvz., Simono Daukanto darbai) ir vyravusi Lietuvos visuomenėje bei prasitęsusi tarpukaryje mintis⁴, kad unijos su Lenkija mums iš esmės atnešė tik blogą ir galiausiai privedė prie mūsų valstybės žlugimo. Sovietmečiu ši teorija buvo koreguota tik tiek, kad mes, t.y. *liaudės masės* bei kai kurie patriotai iš bajorų, visai priešinomės tokiam keliui ir, galiausiai, vos ne natūraliai tos unijos žlugo ir mes grįžome ten, kur mus kreipė natūrali gravitacija – į rytus. Tiesa, tarpukariu jau pasirodė ir kitokių unijos interpretacijų (pirmiausiai I. Lappo, A. Šapokos darbai⁵), kuriose akcentuojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) valstybingumo apribojimas, bet ne visiškai jo sunykimas, nors ir toliau nemažai dėmesio skiriama lenkėjimo procesams.

Geras, pvz., Lietuvoje egzistuojančio tęstinumo istoriografijoje su sovietmečiu yra *Visuotinėje Lietuvių enciklopedijoje* (T. XIII, Vilnius, 2008, p. 499-500) išspausdintas Rimanto Jaso (praėjus 6

¹ * Straipsnis parengtas 2011.05.10 Liubline bendro Lietuvos ir Lenkijos istorijos ir geografijos vadovėlių komisijos posėdžio metu skaitytos paskaitos pagrindu.

² R. Petrauskas, Lenkijos ir Lietuvos unija. Geopolitinis ir kultūrinis kontekstas, in *Naujasis Židinys. Aidai*, 2009, nr. 6, p. 172-176; N. Nakas, Damoklo kardas virš Gordijaus mazgo. Liublino unija 451-aisiais gyvavimo metais, in *Naujasis Židinys. Aidai*, 2010, nr. 11, p. 395-402.

³ Jučas M., *Unia Polsko-Litewska*, Toruń, 2003.

⁴ Jučas M., *Nuo Krėvos sutarties iki Liublino unijos*, Kaunas, 1970.

⁵ Plč. apie lietuvių istoriografiją unijų klausimu iki XXI a. žr. Jučas M. *Lietuvos ir Lenkijos unija (XIV a. vid. – XIX a. pr.)*, Vilnius: Aidai, 2000, p. 11-23.

⁶ Lappo I., *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaunas, 1932; Šapoka A., *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaunas, 1938.

m. po autoriaus mirties) straipsnis apie Liublino uniją, konstatuojantis, jog Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Lenkijos karalystė (toliau – LK) susijungė į *federacinę* Respubliką. Iš esmės tas pats str. (tik nepasirašytas) jau buvo išspausdintas dviejuose paskutinėse sovietmečiu išėjusiose Lietuvoje enciklopedijose, šiek tiek pakeistas (pvz., išmetus įvairias sovietmečio ideologines klišes apie lenkų feodalus bei jų agresiją į Rytus ir pan., gal jos į autoriaus tekstą buvo sudėtos sovietinių redaktorių?), išvardijant pagrindinius faktus ir pabaigoje konstatuojant, kad *LDK valstybingumas ilgainiui ėmė silpnėti... Sustiprėjo lenkų kalbos ir kultūros skverbimasis į LDK, jos bajorų, miestiečių lenkėjimas*. O, kad iki tol tie bajorai bei miestiečiai „rusėjo“ lyg ir nieko tokio... Beje, lietuviškoje *Vikipedijoje* apie šią uniją rašoma, kad buvo sudaryta *valstybių konfederacija* ir t.p. konstatuojama, kad susidarė palankios sąlygos lenkų kalbai ir kultūrai skverbtis į Lietuvą, o bajorams ir miestiečiams lenkėti⁶.

M. Jučas minėtoje, tūkstantmečių sandūroje pasirodžiusioje knygoje parodo, kad 1501 m. Melnike lenkai lietuviams pristatė savo unijos koncepcija, kurios esmė: *viena tauta, arba vienas kūnas ir viena galva*, kuriai pritarė Ldk Aleksandras ir lietuvių delegacija, bet nepatvirtino LDK Ponų taryba. Bet *sunkus Lietuvai Livonijos karas privertė lietuvius realizuoti 1501 m. uniją*. Autorius plačiai aprašo 1563 m. Vilniaus seimo darbą, kaip 1564 m. prasidėjusiose derybose lietuviai atmetė lenkų pateiktą projektą, kuriame bandomi įtvirtinti Lenkijos unitarinės valstybės principai (p. 241-265). Bet, jo nuomone, galutinio unijos akto esmę daugiausiai lėmė būtent ikiunijiniai debatai, o derybos Liubline jau mažai jį įtakojo (p. 241) Dar plačiau aprašytas viso Liublino seimo darbas (p. 265-280). Lenkai padarė kompromisą, palikdami Lietuvai teritoriją, vykdomąją valdžią, atskirus teismus ir teisę. *Liublino unijos aktas paliko tokią nuostatą ir patvirtino tik bendrai renkama valdovą – karalių ir bendrą seimą ... sukūrė federacinę dviejų valstybių Respubliką* (p. 265, 368). Nors šiam aktui dėl skirtingų priežasčių prieštaravo abiejų pusių ponai, bet pritarė visi LDK seimeliai. *Ne lietuvių separatizmas, o valstybinis partikuliarizmas unijos rėmuose buvo deklaruojamas tuose seimeliuose*. M. Jučas tvirtina, kad unijos aktas sukūrė *patrauklų valstybės modelį... garantavo Lietuvai valstybinių institucijų neliečiamumą, tapo lietuviams šventas* (!, o 1655 m. Kėdainių sutartis su švedais?). Autorius pritaria jau A. Šapokos pareikštai minčiai (p. 15), kad *Lietuviai šiuo aktu du šimtus metų gynėsi nuo per didelių lenkų ponų pretenzijų* (p. 265). Tai pagrindžiant rašoma: *Plačiai paplitusiai lenkų istoriografijoje tezei, kad XVIII a. abi valstybės ir tautos susiliejo, galime pateikti visai priešingų faktų. Lietuvos seimeliai tebereikalavo iš valdovo nedalyti užsieniečiams, neturintiems Lietuvos indigenato, jokių pareigybių ir garbės titulų. Jie kalbėjo apie užsieniečius – Lenkijos piliečius* (p. 221). Apžvelgęs LDK seimelių ir teismų veiklą autorius konstatuoja, kad *Nėra jokių abejonių dėl unijos naudos ir reikalingumo* (p. 368). *Seimeliuose buvo pabrėžiama, kad Lietuva tuo ir skiriasi nuo Lenkijos provincijų, kad turi savo ministrus* (p. 369). Abejojama ir Lietuvoje išsivyravusia nuomone, kad unijoje lietuviai *prarado savo aristokratiją. Bet tuomet neaišku, kodėl Lietuvos bajorai, tapę vieno luomo ir vienos tautos su lenkais, gynė atskirą valstybę* (p. 305). Pabaigoje autorius konstatuoja, kad lietuviai *iki Liublino unijos spėjo įtvirtinti Lietuvos valstybingumą... Realios unijos laikais politinė tauta sugebėjo išsaugoti savitą požiūrį į valstybinį ir tautinį atskirumą* (p. 370).

Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė ir Albinas Kuncevičius 1998 m. pasirodžiusioje *Lietuvos istorija iki 1795 metų* (Vilnius: ARLILA, II-as pataisytas leidimas) knygoje ne kartą liečia Liublino

⁶ Žr. 2011.05.08.

unijos klausimą (apie tai čia rašė prof. J. Kiaupienė). Pagrindine priežastimi, skatinusia uniją, nurodomas Livonijos karas (p. 222, 224, 227). Akcentuojama, kad 1564 m. prasidėjusiose derybose lietuviai reikalavo tik *dalinės unijos sudarymo. Jų nuomone, dvi valstybės galėtų jungti vienas valdovas ir bendra užsienio politika* (p. 222). Pabrėžiama 1563-1566 m. pasikeitusi vidinė situacija LDK, kai buvo įvykdyta teismų bei administracinės reformos ir taip patenkinti pagrindiniai LDK bajorų reikalavimai (p. 223). Po šių reformų lietuvių bajorija *pasisakė už Lietuvos valstybės nepriklausomybę garantuojančių dviejų savarankiškų valstybių sąjungą* (p. 224-225). Konstatuojama, kad *teisės požiūriu Liublino unija buvo tarptautinė sutartis, kurią sudarė 2 valstybės, turėjusios tik bendrą valdovą... Formaliai žiūrint, atrodytu, kad Liublino unija buvo laisva valia sudaryta tarpvalstybinė sutartis. Realiai – tai buvo dalinės prievartos prieš LDK aktas* (p. 226). Pabrėžiama, jog LDK buvo priversta daryti nuolaidas, kurios apribojo modernėjančios valstybės suverenitetą. Taip pat pažymėta, kad ši nevienalytė, daugiatautė ir renkamų monarchų valstybė, jau nebeatitiko XVI a. II-e pus. Europoje įsivyravusių nacionalinių ir centralizuotų valstybių modelių, todėl joje jau buvo užprogramuotos nuosmukio prielaidos (p. 226, 350). Autorės nuomone, unija liko nepatenkinti tiek lenkai, nes nepavyko visiškai inkorporuoti LDK į LK, tiek lietuviai, nes buvo priversti prisiekti unijai, todėl tai *virto sunkiai peržengiamu slenksčiu visoje tolesnėje abiejų valstybių santykių istorijoje* (p. 227). Tokiu atveju kyla klausimas, kaip gi tokia valstybė išsilaukė daugiau, kaip 200 m. ir ar tai tikrai buvo viena iš svarbių jos žlugimo priežasčių? Nors ir akcentuojama, kad dėka atskirų vyriausybių abi pusės unijoje išlaikė *valstybingumo ir didelio savarankiškumo galimybes... kad Liublino unija buvo kompromisinė*, bet unijos aktai užfiksavo tokią situaciją, kad Lenkija joje vyravo, tarsi pasisavino *unijos subjekto statusą, o LDK tarsi nustumta į unijos objekto būklę* (p. 231). Tai visų pirma lėmė bendri seimai Lenkijoje, karūnavimas tik Krokuvoje bei lenkų siekis viską suvienodinti tik pagal LK modelį. Toliau konstatuojama, kad 1572-1576 m. įvykiai *parodė Liublino unijos gyvybingumą. LDK politikai rimtai siekė ją ne išardyti, o sutvirtinti LDK padėtį*. Autorių nuomone įvairios išgautos nuolaidos vertė peržiūrėti *LDK valstybingumui nepalankių unijos aktų vietų peržiūrėjimą, pabrėžė dualistinę Respublikos esmę ir parodė, kad su tuo reikia skaitytis* (p. 234). Kad tuo metu buvo suformuluoti ir teisiškai įtvirtinti svarbiausi valstybės ir visuomenės santvarkos elementai (Henriko artikulai), kurie vėliau, kartu su *pacta conventa* labai sumenkino valdovo institucijos reikšmę (p. 234, 254, 262). Vėliau buvo priimtas III Lietuvos Statutas, *ir simbolinis, ir realus ypatingos LDK vidinės sąrangos, LDK kaip valstybės statuso Respublikoje įgyvendinimo įrankis ir laidas* (p. 239). Pažymėta, kad silpnėjant valdovo reikšmei, atitinkamai didėjo abiejų valstybės dalių ministrų reikšmė, o valdovas mažai galėjo juos paveikti (p. 255, 257). Iki XVII a. pab. kai kurie LDK ministrai turėjo daugiau galių nei LK, bet 1697 m. tai buvo suvienodinta, bet, autorių nuomone, iš esmės tai nieko nekeitė, nes *valstybiniai LDK ir Lenkijos santykiai Respublikoje jau buvo nusistovėję* (p. 258). Atkreipiamas dėmesys į LDK vyriausius suvažiavimus ir į tai, kad bendruose Respublikos seimuose LDK reikalai dažniausiai buvo svarstomi atskirai ir priimamos atskiros konstitucijos, o tai reiškė valstybingumo įtvirtinimą ir apsaugą (p. 259-261). Bet kartu pabrėžiama, kad *labai platūs seimelių įgaliojimai žlugdė valstybės valdymą*, kaip ir seime įtvirtinta vienbalsiškumo *liberum veto* teisė (p. 261, 262, 267). Nežiūrint unijoje deklaruotos vieningos Respublikos užsienio politikos, visa eilė faktų ir veiksmų parodo ir gan savarankišką LDK užsienio politiką, ypač jos artimiausių kaimynų atžvilgiu (p. 263-266).

Aptardami I-ą ketvirtį amžiaus po unijos, autoriai rašo, kad tai kas įvyko *rodė, kad LDK visuomenė pasirengusi būti unijoje su Lenkija, tačiau ji nenori prarasti savo teisių ir sugeba apginti savo interesus, išsaugoti savo identitetą* (p. 323). Vis dėlto, galiausiai konstatuojama, kad unijos bei kitų faktorių išdavoje, *vyko kultūrinė polonizacija, bet ir politikos sferoje Respublika pamažu ėmė virsti Lenkija* (p. 268). Nors apibendrinant visą laikotarpį, autoriai pažymi, kad faktiškai iki pat Abiejų Tautų Respublikos žlugimo, ją sudarė dvi valstybės – LK ir LDK bei dvi „politinės bajorų tautos“ (p. 348, 350). Bet integraciniai procesai buvo ženklūs ir, kad nežiūrint visų nesutarimų unija išsilaikė virš 200 m. rodo, jog abi pusės buvo ja suinteresuotos (p. 350).

Prof. Edvardas Gudavičiaus *Lietuvos istorija, T. I: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999) visų pirma aptartos priežastys, privedusios prie Liublino unijos. Poskyryje *Varšuvos recesas* yra labai svarbus pastebėjimas, kad lietuvių šlėkta prie Vitebsko 1562 m. išreikšdama norą unijos su Lenkija, visų pirma siekė karinės pagalbos, o pati unija buvo suvokiama, kaip lygiateisių sąjunga išlaikant abiejų šalių valstybingumą. Taip greta lenkų siūlomo aneksinio modelio ir lietuvių ponų uniją atmetančio modelio, atsirado realus lygiateisės sąjungos modelis, jis leido siekti kompromiso. Šį modelį suformulavo Jonas Chodkevičius, o Varšuvos seime panaudojo Radvila Juodasis, atremdamas lenkų aneksionistinius siekius. Lietuviai atkakliai gynė valstybingumą saugančius punktus – atskiros viešosios gerovės, atskirus seimus ir atskirus urėdus. Lietuviai galiausiai išvažiavo, o likę lenkai įkalbėjo Žygimantą Augustą pasirašyti jų siūlomos unijos variantą.

Poskyryje *1564-1566 m. administracinė reforma* parodyta, kaip lietuvių ponai, norėdami apraminti bajorų unijinius siekius, atsisakė dalies savo privilegijų ir sutiko įgyvendinti administracines bei teismų reformas. Sekančiame poskyryje parodyta, kaip Vohinės (Palenkėje) seime lietuviai prikalbėjo Žygimantą Augustą pasirašyti aktą kuriuo išipareigojo išsaugoti Lietuvos valstybingumą. Taip važiuodami į bendrą seimą lietuviai gavo teises garantijas pakeičiančias Varšuvos seimo dviprasmybes.

E. Gudavičius paskutinį knygos poskyrį pavadino simboliškai *Liublino tragedija* (p. 634-645), nors iš teksto taip ir lieka nelabai aišku kame ta tragedija buvo. Išsamiai ir įdomiai aprašytas seimo darbas, vykę debatai bei lenkų pusės unijos projektas, kuris *skelbė vieną valstybę, sudaromą ne Lenkijai ir Lietuvai susijungus, o Lietuvą prijungus prie Lenkijos*. Lietuviai tuo tarpu pateikė lygiateisių partnerių unijos projektą, kuriuo pasipiktino lenkai, lietuvių išvykimas bei LDK Palenkės ir ukrainietišku vaivadijų prijungimas prie LK. Įdomus autoriaus pastebėjimas, kad *net ir lenkų seimas nediršo taikyti visai didžiajai Lietuvos kunigaikštijai inkorporavimo aktų, kaip tai padarė su keturiomis silpniausiai su ja susijusiomis vaivadijomis. Tuo tikslu buvo rengiamas specialus egzekucijos aktas... Faktiškai šiuo aktu buvo skelbiami du visiškai nesuderinti ir prieštaraujantys vienas kitam dalykai: Lietuvos valstybingumą įtvirtinančios realijos ir jo panaikinimo deklaracija*. Galiausiai konstatuojama, kad šio akto neveiksmumą patvirtina tai, kad jo vėliau niekam neprireikė ir jis buvo pamirštas. Abiems pusėms liko vienintelis kelias – derybos, kurių eiga bei argumentai taip pat išsamiai pateikiami, ypač išryškintas Žemaičių seniūno Jono Chodkevičiaus vaidmuo jose. Autoriaus nuomone *svarbiausi uniją konkretizuojantys postulatai buvo pritaikyti atskiram kiekvienos šalies valstybingumui išlaikyti. Todėl ten, kur buvo numatytos bendrybės, jos faktiškai reiškė dualizmą. Tokios buvo formulės, numatančios bendrą sutarčių sudarymą, bendrą pasiuntinių siuntimą*. Pabaigoje jis reziumuoja, kad *Lietuvos delegacija mato*

situacijoje sugebėjo pasiekti pato rezultata. Lietuvos valstybingumas buvo išsaugotas, tačiau jis liko suvaržytas dualistinėje konfederacijoje su kur kas pajėgesniu šios konfederacijos partneriu. ... Lietuva išliko politiniu subjektu, bet jos ir lietuvių tautos raidai lemiama įtaka darė Lenkija.

Kiek vėliau išėjusioje savo istorinėje studijoje *Lietuvos europėjimo keliais* E. Gudavičius, aprašydamas Jono Chodkevičiaus veiklą derybų dėl unijos metu, taip apibūdina alternatyvą Liublinaui, kurią jau buvo nurodęs rusų istorikas M. Liubavskis⁷: *Liublino unija buvo tik mažesnioji Lietuvos nelaimė iš galimos dviejų nelaimių alternatyvos. Ją sudarius buvo išvengta Rusijos pavojaus, galėjusio pasireikšti net Lietuvos užkariavimu. Tai, tiesa, įvyko, bet tik po dviejų šimtmečių. O tuos du šimtus metų Lietuvos valstybingumas, kad ir kaip suvaržytas, vis dėlto gyvavo* (p. 275). Aprašydamas lietuvių pasitraukimo iš seimo ir 4 LDK vaivadijų prijungimo prie LK aplinkybes jis pažymėjo, kad *visų pirma Zigmantas Augustas nesiryžo inkorporuoti į Lenkiją visos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos. Vadinasi, jos apkarpytas tuo pačiu metu reiškė jos valstybingumo statuso pripažinimą būtent šioje faktų ir įvykių raidos būklėje. Valstybiniam Lietuvos ir Lenkijos ryšiams įtvirtinti reikėjo pačių lietuvių pripažinimo* (p. 277). Todėl lietuviai grįžo į Liubliną ir vadovaujami J. Chodkevičiaus tą valstybingumą įtvirtino. O vėliau įteisintas abiejų (LDK ir LK) antspaūdų naudojimas reiškė, kad *Liublino unijos aktas tapo lygiateisės sąjungos deklaracija su straipsniais, kurie skelbiama federaciją faktiškai darė konfederacija* (p. 279).

Savo knygoje apie vieną svarbiausių LDK derybininkų dėl unijos kanclerį Mikalojų Radvilą Rudą, dr. Raimonda Ragauskienė paskyrė nemažai vietos įvykiams prieš Liublino seimą, jo metu ir po aprašyti⁸. Autorė pabrėžia Rudojo, skirtingai nuo pusbrolio Juodojo, polinkį į kompromisus, suprato unijos neišvengiamumą, bet jis niekada nesutiko su LDK įjungimu į LK, o pirmiausia siekė abiejų valstybių bendros gynybinės sąjungos. Jos nuomone daugiausiai Rudojo nuopelnas, kad savo delsimu politika Voinėje iš valdovo buvo išgautos privilegijos, kad bendrame seime nebus priimti nutarimai prieštaraujantys LDK teisei, kad lietuviai galės laisvai išvykti jei kils nesutarimų bei kitų nuolaidų. Pažymima, kad Radvilos ir kiti didikai unijai priešinosi ne tiek dėl asmeninių interesų, o ginant valstybės savarankiškumą. Lietuvių išvykimas iš seimo įvertintas kaip *skubotas ir Lietuvai atnešė daug žalos. ...Sprendimas išvykti atrodo keistas ir dėl to, jog atvykdama derėtis lietuvių delegacija turėjo ne tik reikiamus įgaliojimus, bet ir pasiryžimą sudaryti uniją... ir tai suteikė lenkams jiems reikalingą pretekstą savo tikslams įgyvendinti* (p. 99). Todėl toliau sąlygas diktavo lenkai, o lietuvių delegacijai teko „redaguojant“ unijos aktą kreipti kuo naudingesne Lietuvai linkme (p. 103). Galiausiai, pateikdama daugybę citatų, nurodo, kad Radvila Rudasis *visą likusį iki mirties gyvenimą uniją su lenkais vertino neigiamai, kaip „laidotuves ir sunaikinimą amžiams laisvos ir savarankiškos valstybės...“ „... Po karaliaus (Žygimanto Augusto) mirties visas savo jėgas atidavė unijos pasekmėms sušvelninti, siekė palankesnių sąlygų Lietuvai, visur pabrėžė LDK savarankiškumą* (p. 116-117). Bet, autorės nuomone, Maskvos pavojus neleido LDK politiniam elitui galvoti apie unijos nutraukimą, o tik apie LDK politinių teisių ir teritorijų susigrąžinimą.

⁷ Gudavičius E., *Lietuvose europėjimo keliais*, Istorinės studijos, sudarė A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2002.

⁸ Ragauskienė R., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515-1584 m.)*, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002, p. 89-117.

2003 m. pasirodžiusioje knygoje apie XVI a. LDK bajoriją⁹ prof. J. Kiaupienė paliesdama Liublino unijos temą atkreipė dėmesį į tai, kad Lenkijoje jai daug dėmesio skiria tiek istorikai, tiek politikai bei visuomenė. Tuo tarpu *Lietuvos politinėje kultūroje susiklostė visiškai kitos, sakytume, tylos tradicijos. ...analizavimas, vertinimas paliktas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorikams* (p. 98). O Lietuvos politikai faktiškai neišnaudoja šios unijos istorijos teikiamų galimybių modeliuojant savo santykius su kaimynais XXI a. Toliau autorė atliko išsamią šaltinių apie šią uniją kritiką, pastebėdama juose įvairias interpretacijas bei naujus momentus, parodančius Lietuvos pozicijas tiek artėjant unijai (pvz. 1562 m. Vitebsko peticija), tiek ir pačių derybų Liublino seime metu. Rašydama apie 1562 m. LDK bajorų peticiją ji pažymi, kad joje *aiškiai matomas bajorijos susirūpinimas sunkia savos [Lietuvos] valstybės padėtimi, kuri ir paskatino juos reikalauti, kad valdovas, ieškodamas išeities, tartųsi ir su jais, siūlyti ateityje rinkti vieną su Lenkija valdovą, turėti bendrą seimą. Tačiau šie prašymai automatiškai nereiškia, kad Lietuvos bajorija būtų išsižadėjusi savo valstybės ar būtų susipriešinusi su Lietuvos Ponų taryba* (p. 106). Apibendrindama autorė rašo, kad tos epochos šaltiniai rodo, *kad XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos politikai ilgai negalėjo rasti abiem pusėms priimtinių sprendimų, nes kalbėjo skirtingomis „politinėmis kalbomis“*, todėl dabartinių istorikų uždavinys kiek galima išsamiau išanalizuoti visas juose užšifruotas prasmes ir priartėti prie *Tiesos* (p. 113). Toliau nagrinėdama epochą, autorė pastebi, kad dėl Maskvos agresijos prasidėjusią LDK dezintegraciją dar labiau pagilino 1569 m. įvykdytas ukrainietišku žemių ir Palenkės prijungimas prie LK ir, jog tai buvo svarbiausias praradimas to meto politikams (p. 126, 129). Jos nuomone LDK bajorų mąstysenoje iki pat XVI-XVII a. sandūros LDK liko, kaip atskira nuo Lenkijos valstybė ir tai pastoviai buvo pabrėžiama įvairiais lygiais (p. 130-131, 207-219). Aptardama klientizmo problemą XVI a. II-oje pus., autorė pripažįsta, *kad stiprios politinio klientizmo tradicijos padėjo išvengti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės tautos vidinio skilimo, bajorų ir didikų konfrontacijos, o tai buvo labai svarbu Liublino unijos su Lenkija sudarymo laikotarpiu. Nesusipriešinusi bajoriškoji politinė tauta, turėjusi pripažintus lyderius didikus, buvo stipresnė ir atsparesnė aneksionistiniams Lenkijos egzekucionistų užmojams* (p. 164).

Prof. Z. Kiaupa savo *Lietuvos valstybės istorijoje* (Vilnius, 2004, 2006) Liublino unijos problemos nušvietimui skyrė poskyrį (p. 93-97). Analizuodamas priešunijinį laikotarpį, autorius akcentuoja lietuvių nenorą prarasti lenkų pagalbą prieš rusus bei lenkų baime netekti ekspansijos į LDK erdvės. Aprašomos prasidėjusios derybos, jų eiga, nesutarimai bei abiejų pusių pozicijos, lietuvių pasitraukimas ir ukrainietišku vaivadijų bei Palenkės atplėšimas. Po 1569.07.01 pasirašytos unijos, autoriaus nuomone - kompromisinės, *buvo sukurtos institucijos, jungiančios Lietuvą ir Lenkiją į vieną valstybę – bendri valdovas ir seimas, bet jos unijoje neišnyko, išlaikė valstybingumą ir savarankiškumo galimybes. ... Unijos aktuose matyti Lenkijos siekis jei ne prijungti Lietuvą, tai bent vyrauti jungtinėje valstybėje, pasisavinti unijos subjekto statusą, verčiant Lietuvą lyg jos objektu.* Apibendrindamas tą laikotarpį autorius rašo: *Lietuva, nors ją paliko valdovas, atlaikė lenkų spaudimą, siekiamą vienos bendros valstybės, kurioje Lietuva būtų atsidūrusi kaip Lenkijos provincija, pasiekė kompromisą, išsaugojo Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą, valstybės antspaudo instituciją, apskritai valstybę* (p. 99). O apibendrindamas visą LDK istoriją, autorius vėliau prideda: *Lietuva savo valstybingumą akylai saugojo ir gynė nuo Lenkijos inkorporacinių*

⁹ Kiaupienė J., „Mes Lietuva“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (viešasis ir privatus gyvenimas), Vilnius: Kronta, 2003.

vėliau hegemonistinių siekiu, Lietuvos politinių sluoksnių kalbinė ir kultūrinė polonizacija neišvirtho į politinę.

Žinomame dviejų lietuvių prof. Z. Kiaupos ir J. Kiaupienės bendrame darbe su lenkų prof. Andrzej Rachuba – *Historia Litwy. Dwuglos polsko-litewski* (Warszawa, 2008), taip pat yra skyrius skirtas Liublino unijai (p. 289-292), kuriame išdėstyta lietuvių autorių pozicija. Čia pirmiausiai aptariami skirtingi šios unijos vertinimai Lenkijoje (teigiami) ir Lietuvoje (neigiami). Toliau trumpai paminima, kaip buvo ruošiamasi bendram seimui ir plačiau aptariama, kaip jis vyko, akcentuojant pačių derybų eigą, bet ne abiejų pusių projektų skirtumus. Pavyzdžiui, apie lenkų aneksionistinius planus užsimenama tik vieną kartą, kai rašoma apie lietuvių pasitraukimo iš seimo priežastis. Paminėta įdomi Volynės šlėktos 1569.03.29 peticija, kurioje stebimasi, kaip Lenkijos karalius galėjo ne sau priklausančias žemes prijungti prie savo karalystės. Apibūdindami pačią uniją autoriai rašo: *Nowe panstwo nie stalo się panstwem unitarynym. Tworzące Rzeczpospolitą organizmy polityczne – KP i WKL – nie zniknęły, zachowały swoją panstwowosc i możliwość wyrażania swojego stanowiska. Unia lubelska była kompromisem, który w istocie nie zadowolal politykow ani Polski, ani Litwy. Polsce nie udalo się przeprowadzić dlugo oczekiwanej calkowitej inkorporacji panstwa litewskiego. ... Udalo się też osiągnąć najważniejszy w tamtym czasie cel – Litwa nie stala się Nową Polską, zachowala ważne atrybuty panstwa – terytorium, tytuł WKL, pieczęć panstwową, system prawny.*

Prof. Alfredas Bumblauskas savo gausiai iliustruotoje *Lietuvos istorijoje 1009-1795* (V., 2005) mums rūpimą temą aptarė dvejuose skyreliuose *Liublino unija* (p. 256-257) bei *Liublino seimas ir Jono Chodkevičiaus diplomatija* (p. 258-259). Autorius pažymi, kad LDK turėjo rinktis tarp unijos su lenkais ir pasidavimo Rusijai. Pabrėžiama, kad pasirinkta Lenkija, bet apkarpytas suverenitetas. Autoriaus nuomone ryšį tarp LDK ir Lenkijos galima vadinti federacija, o turint omeny vėliau seimuose įsigaliojusi „liberum veto“ ... - konfederacija, t.y. tokia sąjunga, kai nėra bendros valdžios institucijos, kurios nutarimai nariams privalomi. Akcentuojama, kad Jono Chodkevičiaus diplomatinio talento dėka lietuviai pasiekė tai, kad *Liublino sutarties akte buvo kalbama tik apie lygiateisę sąjungą. Be to, nors aktas skelbė vieną valstybę, tačiau konkretūs jo straipsniai apibrėžė dviejų valstybių konfederaciją.*

Liublino unijos jubiliejiniais 2009 m. daugiau pažymimas buvo Lietuvos pirmo paminėjimo Tūkstantmečio jubiliejus. Iš esmės tais metais unijai pažymėti kiek reikšmingesnis renginys tebuvo lapkričio 19-20 d. Vilniuje vykusio tarptautinė konferencija *Liublino unija: idėja ir tęstinumas*, bet joje perskaitytų pranešimų pagrindų parengtas straipsnių rinkinys dar nepasirodė¹⁰. Tais metais pasirodė dvi gausiai iliustruotos Tūkstantmečio jubiliejui skirtos knygos – *Lietuva 1009-2009 ir Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose*, kuriose šiek tiek paliesta ir Liublino unijos tema¹¹. Pirmojoje knygoje tarp 70 publikuojamų esė, 5-e skyriuje *Renesansinės valstybės segmentai* yra ir dr. D. Klajūmienės esė *Valstybė*, kuriame autorė rašo *Politinio Renesanso tarpsnio Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pabaigą lėmė ilgo ir sunkaus Livonijos karo padariniai, jie vertė pasirinkti: ar neišvengiama unija su Lenkija, ar pasiduoti Rusijai. Buvo pasirinkta Lenkija ir 1569*

¹⁰ Parengėjų duomenimis knyga turėtų pasirodyti 2011-2012 m. sandūroje.

¹¹ *Lietuva 1009-2009*, sud. A. Butrimas, R. Janonienė, T. Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009; *Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose/ Lithuania in Ancient Historical Sources*, Lietuvos tūkstantmečio programos parodos katalogas. Taikomosios Dailės muziejus, Vilnius, 2009.07.05-10.04, Vilnius, 2009.

m. Liubline sudaryta unija. Ji Lietuvai kainavo suvereniteto apkarpymą ir didelės teritorijos praradimą (p. 101). Pastraipos pabaigoje autorė išreiškė įdomią, nors ir diskutuotiną mintį, kad su šia unija baigėsi Lietuvoje Renesanso epocha ir prasidėjo Baroko epocha. Antroje knygoje, tiksliau parodos kataloge, prie Liublino unijos akto nuotraukos yra ir gan platus šio akto pasirašymo istorinių aplinkybių bei paties akto aprašymas (p. 110). Autoriai (A. Tamulynas ir dr. L. Glemža) pažymėjo, kad ukrainietišku vaivadijų ir Palenkės atplėšimo *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija gerokai sumažėjo, o Maskvos kiekybinė persvara dar labiau išaugo ir viena (!) Lietuva jau negalėjo laimėti karo. Tai stūmė Lietuvos didikus tęsti derybas su Lenkijos karalyste dėl sąjungos*. Trumpai išdėsdčius paties akto esminius momentus, konstatuojama: *Visa tai leidžia teigti, kad Liublino unija buvo federacinė dviejų valstybių sąjunga. LDK valstybingumas buvo išsaugotas, tačiau buvo suvaržytas gerokai pajėgesnės sąjungininkės – Lenkijos karalystės*.

Pirmame iš pradžioje minėtų mokslinių straipsnių¹², XXI a. pasirodžiusių Lietuvoje mums rūpima tema, prof. Rimvydas Petrauskas plačiai aptarė istorines, geopolitines bei kultūrinės unijos sudarymo aplinkybes. Pačioje pradžioje autorius taikliai pastebi, kaip dėl 1569 m. unijos net pats žodis „unija“ tarp lietuvių prieštaringai vertinamas, kad *net visose Europos šalyse sutartinai vadinama „Europos unija“ mes verčiame Europos Sąjunga, šitaip nejučia išduodami savo istorinius ir kultūrinius kompleksus*. Bet, kaip toliau pastebi, tai ateina jau iš unijos laikų ir pateikia pavyzdį, kaip aprašydamas 1413 m. Horodlės uniją Jonas Dluogošas rašė *apie unijos dėka įvykusį lietuvių bajorų išlaisvinimą iš vergovės pančių. Praėjus šimtui metų, Liublino unijos išvakarėse 1564 m. Varšuvos seime LDK kancleris Mikalojus Radvila Juodasis jau pačią uniją pavadino „amžinos ir tikros nelaisvės pančiais“*. Autorius atkreipia dėmesį į regis anksčiau istoriografijoje nepastebėtą momentą, kad *Ordino nuosmukis atėmė iš lietuvių politinio elito galimybę tęsti nuo Vytauto laikų pradėtą balansavimo tarp Ordino ir Lenkijos politiką*. Bet, kartu, neabejoja, kad *Maskvos intervencija buvo svarbiausia politinė Liublino unijos prielaida*. Toliau aptariamas ir ne mažiau svarbus unijai susidaryti kultūrinis kontekstas arba, tiksliau, asmeniniai ryšiai. Atkreipiamas dėmesys, kad nežiūrint tų ryšių (gan fragmentišku) bei kultūrinių įtakų (pvz. Krokuvos universiteto) per visą XV a. ir XVI a. I pus., lietuvių elitas *toliau plėtodavo tradicinę politinę liniją – Lietuvos valstybingumo išsaugojimą Jogailaičių unijoje su Lenkija*. Pabrėžiama lenkų k. svarba tam suartėjimui, Liublino seime tik ta kalba buvo diskutuojama, *tačiau tai netrukdė tas pačias lenkiškai lotyniškas politines sąvokas ir sampratas suprasti ir vartoti visiškai skirtingomis prasmėmis(!)*. Paminėta, kad Lietuvos pusė nuosekliai visą laiką *atstovavo savąją lygiateisių valstybių unijos sampratą... tuo tarpu Lenkijos atstovai apeliavo į istorinę Lenkijos ir Lietuvos unijos patirtį*, bet nežiūrint į nieką abi pusės ieškojo suartėjimo kelių ir tas suartėjimas galiausiai įvyko, net Lenkijos Karūna buvo paskelbta bendra nuosavybe. Autorius labai taikliai pastebi, kad *vienpusis ir ideologizuotas unijos vertinimas... – vieniems tai buvo tariama pergalė, kitiems skausmingas valstybingumo praradimas ir „istorijos pabaiga“*, atsirado tik XIX-XX a., tada užmiršta, kad unija buvo kompromisas tarp abiejų pusių. Ir *...kaip tik šis sugebėjimas derėtis ir galiausiai sutarti nuolatinių krizių akivaizdoje lėmė tokią ilgą, lyginant su kitomis, unijos istoriją*. Pabaigoje autorius konstatuoja: *Kartu tokia politinio gyvenimo forma lėmė, kad per keturis Lenkijos ir Lietuvos unijos egzistavimo šimtmečius abi pusės išsaugojo individualaus pasirinkimo teisę ir galimybę patiems*

¹² R. Petrauskas, Lenkijos ir Lietuvos unija. Geopolitinis ir kultūrinis kontekstas, in *Naujasis Židinys. Aidai*, 2009, nr. 6, p. 172-176.

spresti savo politinę ateitį. Tačiau šią galimybę jos visuomet matė geopolitiškai, instituciškai ir kultūriškai pasiteisinusioje dviejų valstybių ir tautų unijoje.

Antrajame straipsnyje¹³ Naglis Navakas pastebi, kad *Liublino unijos tyrimai nuo pat XX a. pradžios daugiausia buvo sutelkti į unijos rezultatus, o ne į priežastis ar įtaką.* Ir išskiria dvi istoriografines koncepcijas: 1. Vyravo lenkų ir rusų profesionalioje bei lietuvių romantinėje istoriografijoje ir skelbė *Liublino uniją LDK valstybingumo laidotuvėmis*; 2. Gyvuojanti iki šių dienų tiek lenkų, tiek lietuvių istoriografijoje, tai *federacinės unijos koncepcija.* Autorius mano, kad *Unija ir jos vertinimai visuomet turėjo ryškią politinę konotaciją: ar tai būtų priešprieša su lenkais XX a. pradžios konflikto rėmuose, ar savitas istorinis tautų draugystės pareiškimas XX a. pabaigoje.* Ir toliau, kad *politiniai pokyčiai, numatyti Liubline pasirašytame tekste, iš esmės buvo padiktuoti veikiau neišvengiamybės, nei tautų draugystės.* Kartu neigiamai vertinamas Lietuvos Respublikos Seimo sprendimas atmesti siūlymą liepos 1ąją laikyti minėtina diena ir mano, kad *ją (kartu su Gegužės 3 d. Konstitucija...) turėtume laikyti savo istorijos savastimi ir didžiuoti.* Toliau autorius, pasiremdamas skelbtais ir neskelbtais šaltiniais, plačiai aptaria XVI a. LDK visuomenės raidą, kelia klausimus, kaip ta visuomenė įtakojo patį unijos atsiradimą ir, kaip pati unija įtakojo to meto visuomenę. Pabaigoje konstatuojama, kad *gerai XVI a. LDK visuomenės mes dar nepažįstame. Panašu, kad luomų ribos buvo korėtesnės, turtinės ir socialinės padėties pokyčiai dažnesni, o bajorijos vaidmuo visuomenėje aktyvesnis, nei iki tol manėme. Smulkesnį bajorą, miestietį ar net bet kurios socialinės padėties žmogų siejo tiesioginis ryšys su valdovu ar jo administracija, jis neliko nominalus, o juo buvo naudojamas. ...pažinti XVI a. visuomenę ir būtina tam, kad suprastume Liublino uniją – jos reikšmę ir svarbą.*

Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje pasirodė pora darbų, kuriuose reikšmingai aptartos Liublino unijos ištakos. Tai Dariaus Vilimo monografija apie teismų reformą LDK ir J. Kiaupienės parengta šaltinių publikacija¹⁴. D. Vilimas ištyrė, kaip unijos išvakarėse buvo reformuota LDK teismų sistema, taip reikšmingai sumažinant įtampas tarp didikų ir vidutiniosios bei smulkiosios bajorijos, kaip ta reforma realiai buvo įgyvendinta. Knygos pratarmėje autorius trumpai aptaria tarptautinę situaciją aplink LDK, akcentuodamas Maskvos pavojų, kuris stūmė Lietuvą į glaudesnės unijos sudarymą su Lenkija (p. 8-9). Pažymi, kad LDK didikai sėkmingai išsprendė uždavinį sumoderninant valstybę, kad pabandyti tapti lygiaverčiu partneriu su Lenkija ir sutelkiant *visą valdančią bajorų „tautą“ sunkių išbandymų akivaizdoje, sulyginti visų bajorijos grupių pilietines teises ir apginti pačios LDK egzistavimą* (p. 9)¹⁵. J. Kiaupienė dar kartą grįžo prie taip vadinamos 1562 m. Vitebsko peticijos ir greta publikuojamų kelių dokumentų, iliustruojančių 1562 m. lenkų ir lietuvių bajorijos pozicijas unijos klausimu bei Žygimanto Augusto reakciją į jas, įvade (p. 7-28) pateikė plačią, gausiai šaltiniais paremtą, 1562-1564 m. politinės situacijos ir vykstančių derybų dėl unijos panoramą.

¹³ N. Nakas, Damoklo kardas virš Gordijaus mazgo. Liublino unija 451-aisiais gyvavimo metais, in *Naujasis Židinys. Aidai*, 2010, nr. 11, p. 395-402.

¹⁴ Vilimas D., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1566-1588)*, Vilnius: LII leidykla, 2006; *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, T. V *XVI amžiaus Lietuvos ir Lenkijos politinės kultūros šaltiniai (1562 metų tekstai)*, parengė J. Kiaupienė, Vilnius: leudykla Eugrimas, 2008.

¹⁵ Tiesa, kiek toliau (p. 10) autorius gan dviprasmiškai rašo: *Žinia, ši unija neišsaugojo mūsų valstybingumo, tačiau jo žlugimą atitolino daugiau nei dviem šimtams metų*, bet gal tai redaktorinio pobūdžio netikslumas.

Kultūros istorikas dr. Darius Kuolys savo monografijoje¹⁶, skirtoje LDK politinės bendruomenės formavimuisi, taip pat paliečia Liublino unijos sudarymo aplinkybes, nors pačią uniją numato aptarti kiek vėliau – III-oje knygoje¹⁷. Gan smulkiai aprašydamas 1562 m. įvykius prie Vitebsko, autorius konstatuoja, kad rugsėjo 13 d. konfederacijos rašte *Kunigaikštystės bajorija skelbėsi esanti Respublika – laisvų piliečių sąjunga. ...Siekdami Respublikos gėrio, jie reikalavo bendrų seimų ir unijos su Lenkija tik dėl trijų tikslų – bendro valdovo, bendros gynybos ir vienodų teisių. Apie galimą savos Respublikos išsižadėjimą bendros su lenkais Respublikos labui net neužsimenama* (p. 158). Iš bajorų peticijoje Žygimantui Augustui išdėstytų argumentų, jis daro išvadą, kad *lygių teisių su lenkais reikalavimas grįstas LDK savarankiškumo siekiu. Politinės bajorijos laisvės gintos kaip Lietuvos laisvės ir suverenumo pamatas* (p. 161). Akcentuojama 1564 m. Bielsko privilegija, anot kurios valdovas *įtvirtino Lietuvą kaip suverenią, savo įstatymus kuriančią ir valdovus renkančią Respubliką*, o tai anuliavo prieš tai Varšuvoje padarytą jo sprendimą perleisti LDK Lenkijos karalystei (p. 168). Labai įdomi autoriaus prielaida, kad kai 1565 m. iš Vilniaus seime svarstymui pateiktų gudų ir lotynų kalbomis II-jo Lietuvos Statuto variantų, lotyniškasis buvo atmestas, tai tą lėmė ne tik reformatai seimo nariai, bet ir tai, *jog raiškų antigudišką pobūdį turėjęs siekis lotynizuoti krašto viešąjį gyvenimą nesulaukė Lietuvos diduomenės pritarimo ir dėl to, kad Maskvos karinės grėsmės ir Lenkijos inkorporacinių ketinimų akivaizdoje suvokta būtinybė sutelkti, sujungti į vieną tautą lietuviškąją ir gudiškąją Kunigaikštystės visuomenės puses. ... todėl Kunigaikštystės lotynizavimo programa nebuvo nuosekliau įgyvendinta* (p. 181). Į Liublino seimą lietuviai išvyko išgavę iš valdovo priesaiką išsaugoti jų Respublikos suverenumą, bet *Liubline lietuviai sveikos savo Respublikos neišsergėjo – prarado ir pusę jos žemių, ir dalį suverenumo* (p. 191). Autoriaus nuomone Liublino unija neigė II-ąjį Lietuvos Statutą su jame įtvirtintomis LDK politinės bendrijos teisėmis ir laisvėmis, todėl lietuviai uniją suvokė, kaip *didelę skriaudą, kaip prievartinį suverenios Lietuvos Respublikos sunaikinimą* (p. 209). Po to pateikiama gausybė pavyzdžių, kaip tą skriaudą bandoma ištaisyti, nes *Unijos pataisymas ir savos Respublikos atkūrimas tapo Lietuvai pagrindine, visas jos politines jėgas vienijusia programa* (p. 214). Kaip vienas iš svarbiausių saugiklių tam pasiekti buvo sukurtas III-asis Lietuvos Statutas, turėjęs padėti išsaugoti ir garantuoti valstybingumo likučius bei laisvos tautos pamatą – teisę savarankiškai leisti įstatymus. Pabaigoje autorius konstatuoja, kad *Suverenios tautos laisves, pažeistas Liubline, Lietuva iš dalies susigrąžino Trečiuoju Statutu: Žygimantas Vaza laidavo Kunigaikštystės luomams teisę ateityje tik patiems savo krašto teisyne taisyti – patiems nusistatyti bendro gyvenimo taisykles, patiems kurtis visuomeninę ir moralinę tvarką* (p. 253).

Apibendrinant kelių lietuvių autorių pozicijas rašant apie Liublino uniją, reikia pasakyti, kad Z. ir J. Kiaupos savo darbuose akcentuoja lenkų aneksionistinius kėslus LDK atžvilgiu, bet kompromiso dėka pavyko to išvengti, vėlesnį lietuvių šlėktų nulenkėjimą bei vis glaudesnę abiejų valstybių suartėjimą. Svarbiausia priežastimi lietuviams eiti į uniją nurodoma Maskvos grėsmė ir nors tiesiogiai apie tai nerašoma, bet iš tvirtinimo, jog ši unija išlaikė 226 m. išbandymus, galima manyti, kad autoriai mano, nežiūrint visų jos neigiamybių, kad ji pasiteisino. E. Gudavičius pagrindinį dėmesį kreipia į įvairius derybų dėl unijos niuansus bei teisinius jos aspektus, kurie jo nuomone nors ir vertintini gan dviprasmiškai, bet išsaugojo pagrindinius Lietuvos valstybingumo elementus ir

¹⁶ Kuolys D., *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija*, Pirmoji knyga *Respublikos steigimas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

¹⁷ Ten pat, p. 191 ir 256.

nepadarė jos eiline Lenkijos provincija, uniją įvertina kaip konfederaciją. Jis pabrėžia lemiamą Lenkijos įtaką tolimesnei Lietuvos raidai ir aiškiai nurodė, jog jei ne ši unija, tai Lietuva jau iki XVII a. būtų atsidūrusi Rusijos sudėtyje be jokių valstybingumo elementų. M. Jučas taip pat šią uniją vertina teigiamai, vadina ją (kaip ir R. Jاسas) federacija, pažymėjo, jog ją parėmė ir platūs LDK šlėktų sluoksniai savo seimeliuose. Ypač įdomus jo pastebėjimas, kad vėliau unijos aktai padėjo lietuviams gintis nuo lenkų pretenzijų. A. Bumblauskas savo darbe uniją apibūdino kaip kažkokį tarpinį variantą tarp federacijos ir konfederacijos. R. Ragauskienė parodė unijos neišvengiamumo suvokimą ir kompromisinę M. Radvilos Rudojo poziciją dėl jos sudarymo bei neigiamą jos vertinimą po. Visų aptartų autorių pagrindinis priekaištas unijai buvo, kad buvo žymiai apribotas LDK suverenitetas. Bet nė vienas iš jų neatmetė unijos reikalingumo susidariusioje situacijoje. Tiesa, D. Kuolys nors tarptautinę situaciją mini, bet visą dėmesį sutelkė į šalies vidaus situaciją, analizuodamas kaip LDK politinė tauta gynė savo valstybės savarankiškumą bei savo pamatines laisves ir ką pavyko pasiekti. Apie LDK visuomenės raidos problemas unijos išvakarėse bei reikalą jas nuodugniau ištirti rašė N. Navakas.

Tokiu būdu visiškai galima pritarti R. Petrausko konstatacijai, kad palaipsniui lietuvių istoriografijoje nuo tarpukario (A. Šapoka, Z. Ivinskis, K. Avižonis) iki dabar (E. Gudavičius) vis adekvačiau vertinamas bajorijos nutautėjimo momentas, akcentuojant, kad *lietuvių politinio elito savimonė nepasikeitė: LDK bajorai iki pat Abiejų Tautų Respublikos padalijimų XVIII a. pabaigoje išsaugojo aiškia savo šalies ir tautos politinę viziją*. Todėl, autoriaus nuomone, pati unija vertintina teigiamai, kaip skirtingų visuomenių sugyvenimo modelis.